

# Szkülla és Kharübdisz – a cinikus értéktagadás és az ájult bálványimádás között

Délutáni teázás Fehér Mártával

*Fehér Mártával 2004. február 12-én a Magyar Rádió Tudományos Szerkesztőségének munkatársaként beszélgettem Tompa utcai lakásában. Ez a beszélgetés még sehol nem került nyilvánosságra, az alábbi szöveg a teljes beszélgetés 2021-ben szerkesztett változata.*

## A JÓHISZEMŰ KÉTSÉGBEVONÁS ÁLLÁSPONTJA

**Milyen szerencsés vagy, hogy abban a tradicionálisan polgári lakásban élsz, ahol még a szüleiddel éltél...**

Ez így van, ezt én is így gondolom, ezért is nem fordult meg igazán a fejemben az, hogy elmenjek. Persze még fiatal koromban, amikor még éltek a szüleim, a barátommal, élettársammal elhatároztuk, hogy építtetünk egy másik lakást magunknak, részt veszünk egy társasházépítkezésben. Ez meg is történt, azonban, amikor a lakás elkészült, akkor mindkét szülőm – fél éven belül – meghalt. És akkor úgy döntöttem, hogy itt maradok. Ez egyrészt tragikus fordulat volt, másrészt azonban szerencsés, mert én ezt a lakást mindig is szerettem, és most örömömre szolgál, hogy itt a Tompa utcában még a környék is feljavult.

**Közben ideugrott melléd a cicád is, ő is elmaradhatatlan lény melletted. Mi az ő szerepe az életedben?**

Mindkét macskámhoz a véletlen révén jutottam. Az első, aki szegény már nem él, karácsony tájt – nagyon hideg idők jártak – behúzódott ide, olyan három hónapos lehetett, és itt sírdogált a lépcsőházban két napig. Én azt hittem, hogy talán talál majd valakit, aki beveszi, vagy valakitől megszökött, és visszatalál a lakásába, de ez nem történt meg, és akkor már nem bírtuk tovább hallgatni a sírását, és bevettük. Először nagyon meg voltam illetődve, hogy mit fogok én kezdeni egy ilyen kis jószággal. Világéletemben városban éltem, már a nagy-szüleim is városlakók voltak, és így nem állatok közt nőttem fel, még egy kanárink sem volt gyerekkoromban. (Macskám most is nagyon érdeklődik, biztosan hallja, hogy róla beszélünk.) Tehát először nem is tudtam, hogy mit kell csinálni egy ilyen kis jószággal, és az első héten el akartam ajándékozni. Mindenkinek

ajánlgattam, fűnek-fának, de senki nem kérte. Így aztán – először kényszerűségből – döntöttünk, hogy megtartjuk, és egyre több és több örömünk lett benne. Csodálatos, nyugodt, alkalmazkodó kis jószág volt, és azt is jól tűrte – amitől én először félttem –, hogy mi sokat voltunk távol itthonról, de mint tudjuk, a macskák az elfoglalt emberek jószágai. Nem igényelt sétáltatást, nem igényelt túl sok foglalkozást, jól elvolt egyedül is, nem úgy, mint szegény kuttyák, amelyek erősen társas lények lévén nehezen tűrik, ha üres lakásban kell ücsörögniük.

**Hogyan jutott el a pályád a matematikától a filozófiáig és a tudománytörténetig, tudományfilozófiáig? Neveket sorolok, ezekre fel lehetne fűzni a pályádat, mondjuk Vekerdí Lászlót említeném, aki nagyon nagy hatással volt a pályádra. Vagy például Polányi Mihály, esetleg Paul Feyerabend...**

Hogyan jutottam el én a matematikától a tudományfilozófiáig? Ebben is a szüleimnek volt meghatározó szerepük. Ugyanis apám és anyám kezdettől fogva nagy gondot fordítottak az öcsém és az én nevelésemre. Anyám nagyon művelt nő volt, zenében, irodalomban, képzőművészetben hallatlanul jártas, szerette és belénk oltotta kis korunktól kezdve a zene szeretetét, a zenetörténet, a képzőművészettörténet, irodalomtörténet szeretetét. Apám pedig mérnökember volt, természettudományos és műszaki érdeklődésű, de persze ő is művelt.

Apám nagy lelkesedéssel vitt bennünket TIT-előadásokra, múzeumokba, bemutatókra. Ő maga magyarázott nekünk, természettudományos ismeretterjesztő könyveket adott a kezünkbe, és persze vitt bennünket nemcsak kirándulni és uszodába, hanem színházba, operába, ahová persze anyámmal együtt jártunk. Nekem máig meghatározó élményem, öt éves múltam, amikor elvittek az operába a *Diótörőt* megnézni. Máig az egyik legkedvesebb zeném a *Diótörő*. És persze lelkesen járok én magam is operába, színházba, koncertre. Aztán amikor középiskolás lettem, kétfajta érdeklődés küzdött bennem, és bizony nehéz volt a választás. Egyfelől régész szerettem volna lenni, és a bölcsészkarra menni, másfelől a természettudományi karra, mivel a fizika iránti érdeklődésem is erős volt. Érdekes módon a Műszaki Egyetemre nem volt kedvem jelentkezni, pedig apám vállalata még ösztöndíjat is felajánlott volna, ha ezt választom. De én nem gyakorlati orientációjú voltam, nem a műszaki létesítmények, gépek, szerkezetek érdekelték, hanem a világegyetem szerkezete, és elsősorban az elméleti fizika, kozmológia, ilyesmi, csillagászat. A szüleimnek megint hála, azt mondták, lemondanak arról, hogy ösztöndíjat kapjak, hanem ehelyett ők fizetik a tanulásomat. Menjek akkor az ELTE-re. Akkor úgy döntöttem, hogy a természettudományi karra megyek, mert gondoltam, hogy a humán érdeklődésemet kielégíthetem azzal, hogy olvasok, színházba járok. Ellenben matematikát és fizikát nem lehet autodidakta módon tanulni. Így történt, hogy elvégeztem a matematika–fizika szakot, viszont egyre erősebbé vált az ott tanultak nyomán a filozófiai, tudományfilozófiai, természetfilozófiai érdeklődésem. Ötöd éves koromban Simonovits Istvánné – Simonovits Anna, három matematikus gye-

rek anyja – hirdetett egy filozófiaszemináriumot, az akkori modern polgári filozófiákról – ahogy ezt akkor nevezték –, egzisztencializmus, pozitívizmus és neotomizmus. Én akkorra már ezekben a témákban kis jártasságra szert tettem, mert jártam könyvtárba, és olvastam. A szüleimnek hála, akkor már több nyelven tudtam olvasni, németül és angolul mindenképpen. Oroszt tanultunk végig az iskolában, bár ehhez a kurzushoz az irodalmak nem éppen orosz nyelvűek voltak. Simonovitsné szólt nekem, hogy a Műegyetemen, a filozófia tanszéken keresnek valakit, aki természettudományos végzettségű, de hajlandó lenne elvégezni még a filozófiai szakot is, és ott tanítana. Ez számomra a véletlen szerencse ajándéka volt, mert ily módon még egy bölcsész szakot is elvégezhettem, a filozófiát. És a Műegyetemre kerültem, ami apámat büszkeséggel töltötte el, hogy ha nem is műszaki tanszéken, de a Műegyetemen vagyok. Nagy lelkesedéssel fogtam neki a filozófia szak elvégzésének is. E szak végzése közben bizony nem a legjobb tanárokkal találkoztam, de azért volt köztük néhány kiváló. Így például Simon Endre vagy Komoróczy Géza, akitől az ókori keleti kultúrák vallástörténetét tanulhattuk pompás előadásában. Máig emlékszem azokra a kurzusokra, csodálatos volt. Komoróczy Gézának azóta is nagy tisztelője vagyok. Amikor ezt a szakot végeztem, megismerkedtem a kortárs, később úgy nevezték őket, „nagy generáció” tagjaival, akik, becsületükre legyen mondva, nem néztek ki engem az ő tudományfilozófia diákkörükből, pedig én egy outsider voltam. A nagy generációba tartozott: Altrichter Ferenc, Bence Gyuri, Nyíri Kristóf, Ludassy Mária, Erdélyi Ágnes, Kiss János. Főleg Altrichternek, Bencének és részben Nyírinek köszönhetek sokat, mert ők már akkor igen jártasak voltak a tudományfilozófiában. Ők hatottak rám inspirálólag azzal, hogy követtem a példájukat, ajánlottak nekem olvasmányokat. Kortárs csoport voltak ugyan, de felnéztem rájuk, mint nálam sokkal többet tudókra ezen a területen. Altrichter és Nyíri pedig ráadásul ugyancsak matematika–filozófia szakos volt, tehát nem is volt idegen tőlük az én mentalitásom. Így kezdődött a dolog, ezért orientálódtam én aztán a tudományfilozófia felé, és már igen korán kialakult ez a komplex megközelítésű érdeklődésem a tudományfilozófiában. Magyarán, a tudományfilozófiát történetileg megközelíteni, illetve a tudomány történetét tudományfilozófiai szemszögből is vizsgálni.

**Feltételezem, hogy ez a komplex szemlélet aztán a 70-es, 80-as években, oxfordi egyetemi éveid alatt teljesedett ki...**

Ezek sajnos csak hónapok voltak. Még mielőtt Oxfordba kimentem, megírtam a kisdoktori disszertációm, a Maupertuis-féle legkisebb hatás elvéről és annak máig tartó fejleményeiről, utóéletéről. Ez már tudománytörténeti jellegű és metodológiatörténeti dolgozat volt. Máig nem kell szégyellenem ezt a dolgozatot, bár nem jelent meg, Pierre Louis Maupertuis 18. századi francia fizikus volt, ő indította el – a fizikában nagyon jelentős szerepet játszó – úgynevezett legkisebb hatás elvét, a variációs elvet, amit később a Hamilton-elvnek neveztek. Miután megírtam ezt a disszertációt, Zemplén Jolán és Vekerdi László let-

tek a mentoraim. Vekerdí Lászlónak nagyon sokat köszönhetek, türelmét és megértését az én ifjúkori zsenyéim iránt, azt, hogy nem dorongolt le, miközben bizonyára abban azért nagyon zsenge dolgok is voltak – lévén egy kezdő első munkája –, hanem tanácsokat adott, bátorított, buzdított.

Máig nagy tisztelettel nézek fel Vekerdire, és bámulom a felkészültségét, olvasottságát, tudását és gondolatgazdagságát. Zemplén Jolán sajnos nem sokra rá eltávozott az élők sorából. Most viszont boldog vagyok, mert testvérenek unokáját a doktori iskolámban taníthatom, Zemplén Gábort, az igen tehetséges fiatal doktoranduszt. Most áll védés előtt, és remélem, hogy nemzetközileg is karriert fog befutni, mert annyira tehetséges, és jól tud nyelveket is.

**Visszakanyarodva, számodra ezek az oxfordi hónapok milyen újdonságot hoztak?**

Oxfordba már a disszertáció után kerültem ki, Laurence Jonathan Cohen volt az úgynevezett *supervisorom*, posztgraduális tanulmányokat folytató diákként kerültem ki, hiszen már akkor nekem megvolt a két diplomám, meg egy itthoni doktori fokozatom. Fél évet tölthettem volna ott, de sajnos csak három hónap lett, mert anyám súlyosan megbetegedett, és nem akartam tovább kint maradni. Nagyon jól éreztem magam Oxfordban, a csodálatos ódon környezet, ami hozzám nagyon közel áll, a gyönyörű kis egyetemi városka, és az a nagy szeretet, amivel fogadtak. Egy kis *bed-and-breakfast* panzióban vettem ki szobácskát, amelyet egy középkorú házaspár vezetett. A kis házikóban talán öt szoba volt, amit diákoknak, fiataloknak adtak ki. Az érdekes az volt, hogy ez a házaspár engem az első naptól kezdve úgy fogadott, mintha én valami távoli rokonuk lennék, elvittek vacsorázni, meghívtak hangversenyre, színházba, baráti összejövetelekre. Próbáltam nekik oly módon viszonzni, hogy én is vettem hangversenyjegyet, és meghívtam őket, hogy ne legyen olyan egyoldalú a dolog. Elvégre nem egy szegény rokon voltam, bár hát nem voltam gazdag sem. Érdekes módon mások, a ház többi lakója nem részesült ebben, mindenesetre azóta is, legalább üdvözlőlapok erejéig kapcsolatban vagyunk, holott ennek már huszonöt éve. Ennyit az emberi oldaláról. Más ismerősökre is szert tettem, nagyon hasznos volt, egyetemi kollégákkal kapcsolatba kerültem, Cohenen, a *supervisorom*on kívül. Megismertem Rom Harryt, aki világhírű tudományfilozófus, rendkívül kreatív egyéniség. Megismertem William Newton Smith-t, Kathy Wilkest, akiknek a meghívására azután tíz éven keresztül Dubrovnikban, a nemzetközi posztgraduális egyetemen előadó voltam, a kéthetes, minden tavasszal megtartott tudományfilozófiai szemináriumon. Mert ezeket a szemináriumokat Harry, Will Newton Smith, Kathy Wilkes és még mások is szervezték. Ez a dubrovnikai szeminárium is nagyon hasznos volt a továbbképzésben.

Visszatérve Oxfordra, hasznos és boldogságot adó volt, hogy láttam egy nagyon nyitott, demokratikus egyetemi életet. Nemcsak a kollégák között, hanem emlékszem, hogy amikor először beültem éppen Rom Harry egyik előadására, ami egy nagy előadóteremben, vagy 100–150 első vagy másodéves diáknak szól,

akik még tudományos ragban nem voltak nagyon előrehaladottak, és Rom Harry akkor már köztisztviselőként álló, nemzetközi hírű professzor volt. Tehát Rom Harry elkezdte az előadását, adja elő a nézeteit, egy pár kéz rögtön a levegőbe. Feláll az az elsőéves diák, és teljesen elfogulatlanul, őszinte érdeklődéssel a szemében előadja, hogy „professzor úr, én nem értek egyet azzal, amit ön mondott, szerintem ez így és így van”, és mondja az érveit. Én azt hittem, hogy most itt rögtön ránk szakad a plafon, mert Magyarországon – ez 1976-ban [történt] – én addigi egész pályafutásom alatt nem szoktam hozzá, hogy a professzornak elmentmondunk. És ilyen módon, hogy „kérem szépen, az nem úgy van, ahogy mondja, hanem így és így van, mert én ezt olvastam, és szerintem ez másképpen van”. Amire aztán Rom Harry elgondolkozott egy kicsit, és azt mondta, hogy „tényleg, ebben van valami, amit ön mond, látja, erre én még eddig nem is gondoltam, de végig fogom gondolni, visszatérünk majd még erre a pontra”. És így folyt az előadás. Nem egyszerűen arról szólt, hogy a professzor kinyilatkoztat, mi áhítattal hallgatunk, és buzgón jegyzetelünk, és majd a vizsgán igyekszünk szó szerint visszamondani azt, amit a professzor mond, mert arra kapunk jelest. Mi a németes iskolarendszerhez szoktunk hozzá, ahol a memorizálás tökéletességére adnak jó jegyet, azt jutalmazták. Az angolszász iskolarendszer – és aztán ezt később magam is megtapasztaltam, amikor Amerikában már én tanítottam egy évig – úgy működik, hogy a professzor tételeket terjeszt elő, ötleteket ad, mi, diákok pedig azért vagyunk ott, hogy ezeket fontolóra vegyük, mérlegeljük, elfogadjuk vagy elvessük. És együtt megvitassuk a professzorral, mert csak a megvitatás után tudunk tételeket igazán elfogadni, magunkévá tenni. A professzor dolga, hogy meggyőzzön bennünket, tehát nem ismeretanyagot ad át, amit mi memorizálunk, hanem megpróbál bennünket meggyőzni és gondolkodásra készíteni. Ezt nevezem én angolszász iskolarendszernek, tehát az argumentatív oktatást. Ez a görögökre visszamenő hagyomány, hisz gondoljuk el, hogy Platón dialógusai mind argumentatív szerkezetűek, Szókratész nem tanít, ő egyrészt kérdez, másrészt rákérdez, gondolkodásra készítet, és megingat vagy megerősít bennünket, hallgatóit, beszélgetőtársait a meggyőződésükben. Szókratész nem akar ránk erőltetni semmiféle nézetet, úgyhogy ez volt nekem a nagy benyomásom Oxfordban.

**Nyilván hatott rád az ott tapasztalt demokratikus légkör, de vajon a 60-as évek végének ellenkultúrája is? Egyszer említetted, hogy egyetemistaként operalemez-hallgató baráti körbe jártatok. Szóval, amikor itt-hon a rockzene meg az ellenkultúra éppen születőben és terjedőben volt, akkor te operalemezeket hallgattál a barátaiddal.**

Igen, akkoriban mi éppen azért éreztük szükségét annak, hogy ilyen *flying university* jellegű, magánlakásokon tartott összejöveteleken vegyünk részt. Nem elsősorban politikai indíttatásból. Ennek nem feltétlenül volt ellenzéki éle, főleg nem az operahallgató vagy operaelemző szemináriumnak. Fodor Géza tartotta egy magánlakáson. A *Varázsfwólát* elemezte például hosszasan, és aztán

másokat is. Vagy Pernye András zenetörténeti előadásaira jártam többedmagammal, szombat délutánonként. Úgy éreztük, hogy az egyetemen oktattakon túl – én nem voltam elégedetlen az oktatás színvonalával, bár persze nem minden tanár volt színvonalas, nem minden óra volt egyformán jó, meg hát nem is lehetett sok mindent tanítani – én többek között azért is jártam ezekre az előadásokra, mert itt meg lehetett beszélni dolgokat, itt közbe lehetett kérdezni, itt elő lehetett hozakodni azzal, hogy én esetleg másképp tudom, vagy mást olvastam, vagy másképp gondolom. Ezeknek szabadabb, demokratikusabb légkörük volt, itt nem egy professzor áll elő, és a tekintélyes ujjával nyomta agyon a diákokat, hanem kvázi egyenrangú felek álltak egymással szemben, ahol az egyik félnek persze nagyobb rangja volt, hiszen nagyobb tudása volt. De ő ezzel nem nyomasztotta a közönséget.

**A tekintély megkérdőjelezése és nem azonnali elfogadása annyira mélyen húzódik munkásságodban, hogy például először nálad találkoztam azzal a szemlélettel, ami a tudomány tekintélyét is megkérdőjelezi. Tehát odáig jutottál el, hogy a tudomány abszolút igazságai is megkérdőjelezhetőek... ahogyan a tudományfilozófiában is vitathatónak tartod, hogy csak normatív módon és csak abszolútumokban lehet beszélni.**

Igen, így van. Én azt gondolom, hogy az én egész mentalitásom angolszász jellegűvé vált. Miközben tőlem nagyon távol áll a tiszteletlen tekintélyrombolás, a cinikus relativizmus, én nem ez vagyok. De ugyanakkor rendkívül taszít engem – a másik oldalon – az ájult bálványimádás, abszolútumkeresés, fundamentalizmus. Itt egyszerűsítek, persze. Két rossz véglet van szerintem, Szküllá és Kharübdisz, a cinikus értéktagadás egyfelől, másfelől az ájult bálványimádás, nevezzük így, bármi is legyen a bálvány. Nemcsak Isten lehet bálvány, embereket, tanokat is lehet istenként tisztelni. Legyen ez a tan nemcsak vallásos, nemcsak politikai, nemcsak társadalomfilozófiai, akár természettudományos tan is, ha azt ájult bálványimádás tárgyává teszik, azt én nem tudom elfogadni, és úgy gondolom, hogy ez a fajta magatartás – tehát az, hogy a Szküllát és a Kharübdiszt is próbálom elkerülni – egy jó értelemben vett szókratészi, szóval görög vagy angolszász argumentatív magatartás. Úgy gondolom, hogy megengedett és önmagában nem elítélendő mindig mindennel szemben a jóindulatú rákérdezés, a jóhiszemű kétségbevonás álláspontja. Én általában jóhiszeműen, jó szándékkal közeledem emberekhez, tanokhoz, nézetekhez, nem vagyok hiperkritikus. Néha még annyira sem vagyok kritikus, amennyire talán kellene, mert eleve feltételezem, hogy az illető biztosan többet tud, mint én, vagy biztosan egy nagyon jól átgondolt nézetrendszer tár elém. Tehát én először mindig megpróbálom elfogadni. Úgy olvasok mindig egy cikket, hogy ez biztos így van, ahogy írja, és csak azután kezdek felette morfondírozni, ez ugye egyrészt szakmai kötelességem is, másfelől nem vagyok hiperkritikus, de kritikus igen. Ilyen az alapbeállítottságom.

## A TUDOMÁNY ÖNREFLEXIÓJA

**Miközben a tudomány abszolútumait is kritikusan nézed, aközben nyilván tapasztalsz a társadalomban tudományellenességet. Ugyanakkor magad is többször említetted, hogy félted a túlságosan technikafüggő társadalmat...**

A tudományellenességnek, ami többféle formában jelen van a modern társadalmakban, nagyon összetett az okrendszere. Ugyanis a tudomány nem csupán ismeretrendszer – a laikusok szemében semmiképpen –, hanem egy intézmény. Egy intézmény, ami a modern társadalmakban hatalmi pozícióban van, ami a modern társadalmakban a mindennapi élet egészét áthatja, átszövi, jelen van a politikában, sőt, a politikában legitimáló szerepet is betölt. A politikusok szándékosan rájátszanak arra, hogy a tudomány karizmáját, a tudomány tekintélyét hívják segítségül, és a döntéseiket nemegyszer ezzel indokolják az állampolgárok szemében. A tudományellenesség jórészt ebből fakad. A tudomány mint intézmény, ami tehát hatalmi pozícióban van és hatalmi pozíció támaszául szolgál. A tudomány mint ismeretrendszer és mint a technikai output alapja átszövi, áthatja – főleg a fejlett világban – a mindennapi élet egészét. Egészen odáig, hogy mikrohullámú sütőt használunk az étkezés eszközeként, ami egy rendkívül fejlett, magasszintű tudományos eredményeken alapuló technikai eszköz, és egy olyan eszköz, amelynek vajmi kevesen értik a működési elveit. De egyrészt, megkönnyíti az életünket, másrészt, az az erős technikai szféra, amelyben élünk, rákényszerít bennünket bizonyos magatartásokra. Rákényszerít. Ezeket állandóan javíttatni kell, cserélni kell, ezek működését meg kell tanulni. Egyes idős emberek már a tévé-távírányító működését sem tudják megtanulni, nem tudnak pénzt kivenni a bankautomatából. Nemcsak az időseknek, hanem a kevéssé tanult embereknek bizony – valljuk be őszintén – ez a technikai szféra alkalomadtán nemcsak megkönnyíti, hanem meg is nehezíti az életét. Tehát nem csak felhőtlen boldogság okozói ezek az eszközök, és akkor még nem beszéltünk arról, hogy milyen környezeti hatásai lehetnek az egyre kiterjedő technikai szférának, ami bizony egészen komolyan veendő fenyegetés az egész emberiség számára. Ne felejtjük el, hogy a szemétermelés, az erdők pusztítása, a tengerek, óceánok szennyezése már a kritikus határon van. A környezetvédők nem ok nélkül kongatják a harangot, de az a masszív technikai gépezet, ami a modern társadalmak gazdasági szerkezetének motorja, nem állítható le egyik pillanatról a másikra, és ráadásul senki nem tudja, ha leállítanánk, akkor mit tudnánk helyette működtetni. Az emberiség borzasztó nagy dilemmában van, és ennek a dilemmának a jó része abból származik, hogy olyan sikeresek vagyunk a tudományban.

**Ezért gondold, hogy a tudomány szemszögéből a jövő század a biológia, illetve a pszichológia évszázada lesz?**

Én most így gondolom, de hogy még mi jön – mert hiszen a század legelején vagyunk –, azt sajnós, vagy hál' istennek, nem látom előre, de ez a feltételezés

nem újdonság, mivel most a biológiában – beleértve a fiziológiát, neurofiziológiát – történnek óriási felfedezések. Éppen Magyarországon is, Freund Tamás kutatásaival, amelyek – szakemberek szerint – egészen nagymértékű áttörést jelentenek majd a neurofiziológiában. Feltételezhető, hogy jó és rossz, félelmetes és bámulatos eredményeket teremt a fiziológia és a pszichológia fejlődése. Feltehető és remélhető, hogy meg tudunk oldani majd olyan problémákat, amelyek az idegek, idegsejtek regenerálásával kapcsolatosak, és bénult, szklerózisos vagy vak embereknek vissza fogjuk tudni adni a képességeit, a mozgás- és látásképességet. A pszichológia, karöltve a neurofiziológiával, remélhetőleg könnyít majd számos ideg- és főleg elmebeteg helyzetén, akikkel jelenleg nemigen tudunk még mit kezdeni. Tudjuk, hogy az elmebetegségek a legkevésbé kezelhető betegségek közé tartoznak, súlyos tünetekkel és súlyos társadalmi problémákat okozva. Remélhető persze az is, hogy a társadalomtudományok is fejlődnek, a szociálpszichológia és a szociológia összefogva talán talál majd megoldást, hogy csökkenjen bizonyos elmebetegségek veszélyessége. Mert a jelenlegi elképzelések szerint bizonyos személyiségzavarok egy része neurofiziológiailag, genetikusan fundált, megalapozott, de a társadalmi környezet hívja elő, manifestálja. A fejlett társadalmaknak egyik súlyos gondja a rengeteg neurotikus kórkép megjelenése, a drogfüggők nagy és egyre növekvő számától kezdve egyéb addikciók, az alkoholizmus, a legkülönbözőbb devianciák megjelenéséig és terjedéséig. Remélhetőleg ezek megelőzésére kerül majd a hangsúly, a családon belül a nevelésre, az oktatási és pedagógiai módszerek átalakítására, amire világszerte már számos jó példát találunk.

**Neked személy szerint milyen technikáid vannak arra, hogy megőrizd a lelki egyensúlyodat és tetterődet? A személyes tragédiák téged sem kerültek el – saját betegséged, a párod halála –, amikor nehéz élethelyzetbe kerülsz, akkor te mihez nyúlsz?**

Nem mondanám, hogy hatásos technikáim vannak, de azért valahogy megőriztem az egyensúlyomat igen sok és nehéz élethelyzetben. Itt megint a szüleimet és a gyerekkoromat kellene emlegetni. Apám és anyám stabil, kiegyensúlyozott és szerető környezetet biztosítottak nekünk. És mi az öcsémrel máig nagyon közeli és támogató kapcsolatban vagyunk. Neki családja, két gyereke van, én úgy érzem, hogy ők az én családom, és ők is úgy érznek engem, mint hogyha én is az ő közvetlen családjukba tartoznék. Tehát én nem egyszerűen egy távoli nagynéni vagyok az öcsém két gyereke számára. Mi így az öcsémrel megőriztük azt a légkört, amit kaptunk, és az életben ezáltal segítjük egymást és magunkat. Az öcsémnek is voltak nagyon nehéz korszakai, munkahelyén, családjában, de bennünket ez a családi neveltetés, az, amit a szüleinktől kaptunk, segített át a nehéz helyzeteken. Meg a barátok. Én nagyon sokat köszönhetek minden baráti és kollegiális közösségemnek. Mindig kaptam tőlük valamit. Némi rosszat is, de általában a közvetlen csoportjaimtól mindig jót kaptam, segítséget kaptam a kollegáimtól, sok tanáromtól, sok barátomtól. Máig nagyon

szép és gazdag kapcsolatrendszerem van, és ezeknek az embereknek a jelenléte, támogató létezése mindig átsegített ezeken a nehézségeken. Csak egy példát hadd mondjak rá. Amikor 1978-ban ellenzéki magatartásom miatt eltiltottak az oktástól, akkor majdnem kidobtak a tanszékről, csak a tanszéki kollegák és az akkori tanszékvezetőnő, P. Kovács Gizella kiállása mentett meg. Mindenesetre három évre eltiltottak az oktatástól. Ami egyrészt nagyon fájdalmas volt, mert szerettem oktatni, másrészt persze áldás is volt benne, mert ülhettem éjt napallá téve a könyvtárban. A bölcsészkaron azért tarthattam egy 17. századi fizika-történeti szemináriumot, Hermann István meghívására – máig emlékezetes ez, és sok jó tanítványt szereztem ott. Na, szóval visszatérve, az én tanszéki kollegáim pedig, hogy mégse maradjak oktatás nélkül, azt mondták, hogy te nekünk fogsz szemináriumi foglalkozást tartani, tudományfilozófiából, és akkor ők mint diákjaim leültek, én meg előadtam nekik, és persze megvitattuk a modern tudományfilozófiai fejleményeket. Ez részben nekik is hasznos volt, hiszen addigra én összeolvastam egyet s mást. Nekem is hasznos volt, mert jó kollegiális légkörben egy jó tanszéki szemináriumot tarthattam, és nem jöttem ki az oktatási gyakorlatból sem. És tudod, ez nagyon sokat számít, amikor az ember amúgy igen rossz lelkiállapotban van, politikailag nemkívánatos, sőt majdnem az állásából is eltávolított személy, akkor nem érzi úgy, hogy meg van bélyegezve, nem érzi, hogy ő egy leprás, hanem éppen ellenkezőleg.

**Amikor az előbb beszéltél a neurofiziológiáról és a tudomány megfogható eredményeiről, amelyek, még ha a távolabbi jövőben is, megtapasztalható és értékes valósággá válhatnak. De mi a tudományfilozófia haszna? A tudományfilozófia eredménye nem mérhető közvetlenül. Mi az a közvetett és távoli eredmény, ami fontos lehet?**

A rossz nyelvek – bizonyos vitriolos nyelvű fizikusok – úgy szoktak fogalmazni, hogy a tudományfilozófia körülbelül annyit számít a természettudósnak, mint az ornitológia a madaraknak. Hát, ha viccelődünk, akkor így is felfoghatjuk. Egy természettudósnak, mondják, egyáltalán nem szükséges tudományfilozófiát tudnia, mert az csak zavarhatja őt a kutatásaiban. Amiben van valami, ugyanis a tudományfilozófia nem más, mint a tudomány, a természettudomány önreflexiója. Na mármost egy embernél az önreflexió kiolthatja azt az alap lelkiállapotot, amelyre irányul a reflexió. Tehát hogyha én irtó jót mulatok egy viccen, s közben eszembe jut, hogy szent isten, mit is jelent, hogy most jót mulatok? Milyen érzés is ez? Humorosnak találok valamit? – Ebben a pillanatban már gondolkodom, és nem nevetek önfeledten. Önfeledten nevetni, önfeledten boldognak lenni, alkalomadtán önfeledten sírni az egyfajta állapot. Másik lelkiállapot azon morfondírozni, hogy miért zokogok én vigasztalhatatlanul. A tudományfilozófia ez utóbbi, a tudomány önreflexiója. A tudományfilozófusnak az is a dolga, hogy megkérdőjelezen bizonyos ökölszabályokat, kőtáblára vésett metodológiai normákat, kétségbe vonjon, mögéjük nézzen, megvitassa más kollegáival, és utána azt mondja, hogy hopp-hopp, talán ez nem általános szabály, ne mindig ezt kö-

vessétek. A tudományfilozófus hasznos módon, éppen azért, hogy mögé néz bizonyos módszertani szabályoknak, kétségbe von egyeseket, esetleg jobbakat, másokat javasol helyettük, esetleg csak megingatja a beléjük vetett abszolút bizalmat, és ezáltal hozzájárul egy későbbi jobb tudományos tevékenységhez. Tehát direkt hatása valóban nincs a most kutató természet- és társadalomfilozófusok számára, bár egyes természet- és társadalomkutatók nagyon is olvasnak tudományfilozófiai műveket. A jobbak, a nagyok általában ezt tették, sőt, maguk is foglalkoztak tudományfilozófiával. Lásd Einstein, Schrödinger, Heisenberg, Bohr, Teller és így tovább, akiknek kimondottan tudományfilozófiai műveik vannak, mert ők megengedhették maguknak azt a luxust, hogy reflektáljanak is arra, amit csinálnak. Egy átlagkutató általában beéri azzal – és miért ne, ez nem hiba –, hogy egyszerűen csak a mesterei által tanított normák alapján kutat. És eredményeket mutat fel. Kész, vége, és ezek felett nem morfondírozik. Ő az önfeledt kutató. Önfeledt alatt azt értem, hogy önfeledten nevet, de nem gondolkodik el azon, hogy hopp, min is nevettem én.

#### ÉRTELMISÉG HELYETT – SZAKEMBER

**A felsőoktatás is átalakulóban van. Alkalmasnak látod a mostani tömegtermelő, a tudásipart kiszolgáló egyetemi oktatást arra, hogy a kritikai magatartást is átadja?**

A kérdés valószínűleg jogosabb, mint valaha. Én azt gondolom, hogy talán a hagyományos értelemben vett értelmiségi eltűnik, helyette megjelenik a szakember. A szakember, aki valamely jól definiált, szűk terület – szükségképpen szűk, ez nem pejoratív jelző, hanem tény, leírás –, tehát szűk terület szakemberre, ahol igen jól teljesít, és azt a konkrét feladatot oldja meg, amit alkalomadtán mások tűznek ki számára. A tudomány is, egyébként – számos nemcsak természet-, hanem társadalomtudomány is – ebbe az irányba mozdult el. Sok kutatás az állami finanszírozás bázisáról átkerül a multik, a monopóliumok által finanszírozott ágba, ahol is a kutatók számára célfeladatokat tűznek ki, ezek általában gyártmányfejlesztési feladatok, pontosabban a gyártmányfejlesztés alapjait érintő, esetleg elméleti tudományos feladatok várnak megoldásra. Projektkutásokat finanszíroznak, projektkutatássá válik a *tudományos* kutatás, szemben a korábbi – állami – finanszírozással, amely apanázs jellegű kutatás volt. A tudós kapott egy fix összeget, amiből ő tisztességesen megélt és kutatott. Hogy mit, azt általában ő szabta meg. A tudománynak volt egy belső fejlődése, ezért is tűnt úgy, hogy a tudománynak van egy belső logikája. Az akkori tudománytörténetesek még a 20. század második felében is úgy gondolták, hogy a tudományt belső motor működteti, ez, vagyis a tudomány belső logikája viszi őt előre. Az egyik probléma szüli a másikat, az egyik megoldandó feladat szüli a másikat. És ez tulajdonképpen így is volt az apanázsfinanszírozás mellett. Mostantól a projekt-

finanszírozási szisztéma lép életbe. Fennáll a veszélye annak, hogy a tudomány széttöredezik, szegmentálódik, és az egységes világkép megfogalmazása még annyira sem lehetséges, mint a korábbiakban. És nem azért, mert túl sokat tudunk és nehéz összeilleszteni, hanem mert a különálló projektfinanszírozás miatt nem lehet összeilleszteni őket. Ezekben a projektekben jól definiált módon kell dolgozni, mégpedig gyorsan, effektíven, sőt, egyre gyorsabban. Miután egyre rövidebb idő van a kitűzött feladatok megoldására, egyre kevésbé nyílik tehát lehetőség és idő arra, hogy az ember olyasmin morfondírozzon, ami nem okvetlenül a feladata. Nincs értéke annak, hogy leüljek és gondolkodjak. Sőt, úgy fizetnek, hogy lehetőleg minden időm ki legyen használva célfeladatok megoldásával. A fennmaradó időmet meg legfeljebb alvással és rekreációval tölthessem. Egyáltalán, a társadalomban nem lesz olyan fülke – niche, ahogy a biológusok mondják –, ahová a filozófust be lehet állítani, aki csak úgy morfondírozik. Akkor is morfondírozik, ha éppen a kutyáját sétáltatja, mert az meghatározhatatlan tevékenység. Az nem olyan, hogy most leülök, 8-tól 10-ig fogok morfondírozni, most fogok filozofálni. Ez történhet elvben – bármikor vagy semmikor. Egyes embereknek erre van hajlamuk, képességük, és az ilyen embereket általában hagyni kell élni a társadalomban. Újfajta társadalom lesz, ahol az ilyen emberek számára nincsen hely. Én nem szeretném azt mondani, hogy ha nem lesznek filozófusok – többek között még társadalomfilozófusok sem – akkor összedől a világ. Ugyanakkor egyrészt, mindenképpen valamivel színtelenebb lesz, másrészt, eltűnik a tüske, ami önreflexióra ösztökéli a szakértelmiségieket, hogy ne csak csinálják a feladatukat, hanem egy kicsikét rálássanak saját magukra meg a világra. Mert a filozófia egy ilyen kilátó, vagy messzelátó.

**Három dologban nem érték veled egyet. Az egyik, hogy azért nem kizárólag projektfinanszírozás létezik, hanem még él az apanázs jellegű tudományfinanszírozás is. A másik, hogy egy tudós akkor is gondolkodik valamin, ha azt éppen nem finanszírozzák. Harmadik pedig az, hogy azt mondtad, nem lesz egységes világkép, vagy kevesebb az esély ennek kialakulására. Számomra arról szól az elmúlt 10–15 év rendkívül sok szakirodalma, hogy nincs is egységes világkép.**

Egységes világkép az már csak azért sincs, mert nem lehet átfogni a tudás egészét, nincs olyan elme, és a filozófia nem is elsősorban az egységes világkép alkotására irányul. Én ezt, hogy nincs egységes világkép, vagy egyre kevesebb [lehetőség van] az ilyen kialakíthatóságára, csak mint egy olyan mozzanatot említettem, hogy a világkép szintjén, a kutatás szintjén nem nagyon látom a szegmentálódás ellen ható folyamatokat, tehát amelyek szintetizálnának, amelyek például ennek a szegmentálódásnak egyfajta metaszintjét hoznák létre. Ahonnan a szegmentálódás áttekinthető. Tény, hogy filozofikus gondolatokra lehet úgy is jutni – persze annak, akinek erre hajlama is van –, ha valakinek nem ez a fő foglalkozása. Nem ártana azonban, ha maradnának filozófusnak nevezett emberek, mert Nyugat-Európában is megfigyelhető, hogy ezek a hagyományosnak

nevezhető filozófiai tanszékek és oktatók lassan kénytelenek átképezni magukat „szolgáltató iparossá”. Megkeresni, ha valami olyan területet találnak, ahol fel tudják mutatni, hogy én így esztergályoztam a hallgatóim agyát, és akkor az most egy kicsit gömbölyűbb lett. Egy olyan ficakot esztergáltam bele, hogy így jobban kell az iparnak. Például, a Delft Egyetemen – műszaki egyetem Hollandiában – filozófus-mérnököt bocsátanak ki, ez található a diplomában. Ez a filozófus-mérnök pompás dolog, mert attól filozófus-mérnök, hogy nemcsak szerkezeteket tud előállítani, ami mérnöki feladat, hanem ők igyekeznek arra is megtanítani, hogyan vegye számításba a társadalmi reakciót, ahogyan feltehetően majd reagál erre az a társadalom, a közösség, a régió, ahol ez a szerkentyű működni fog. Nahát, egyfelől ez nagyon pompás, és tényleg jó fejlemény, másfelől pedig – vajon egy ilyen filozófus-mérnök el tud helyezkedni, kell-e a diplomája bárkinek is a piacon? Fizetnek azért, hogy filozófus-mérnököt alkalmazzanak? A nagy biztosítótársaságok azokkal a vállalatokkal már olcsóbban kötnek biztosítást, ahol ilyen mérnök működik a fejlesztésen, mert azáltal, hogy egy ilyen mérnök figyelembe veszi az általa tervezett szerkentyűknél a fogyasztók, vásárlók reakcióját, kevesebb kártérítési igény érkezik be majd a biztosítóhoz az előállt szerkentyű működése nyomán. Lám, milyen érdekes áttételek léteznek.

**Ez marketing, technológiai, fejlesztési szempont, de mi köze a filozófiához?**

Ez nem filozófia, csak úgy nevezik. Innen indultam el, hogy nekünk a Műegyetemen a Filozófia Tanszéknek találnunk kell egy jól eladható szolgáltatást. Ez az úgynevezett *Érveléstechnika* tárgyunk, amit nem kell szégyelljünk, mert az egy tisztességes dolog. Megtanítjuk a hallgatókat érvelni, argumentálni, de ez azáltal vált eladhatóvá, hogy a menedzserek magukévá tették, mert hiszen nekik tárgyalniuk kell, nekik meg kell győzniük az ellenfelüket. Tehát akkor ez már nem igazán filozófiaként funkcionál, hanem egy technikaként, rábeszélő gépezetként, és ezáltal van piaci értéke. Lassan eltűnt mögüle a filozófia.

A BESZÉLGETÉS LUXUSA

**Annak meg nincs piaci értéke, hogy a képzés végén kételkedő elméket lehet felmutatni?**

Mi csak úgy vitatkozunk, mint valaha Szókratész. Visszamegyek Platón dialógusaihoz. Leülünk lakomázni, ami persze nem azt jelenti, hogy leesszük, leisszuk magunkat pillanatok alatt, hanem kellemes közegben csevegünk, és megvitatunk bizonyos kérdéseket. Tehát csak úgy beszélgetünk. Nem akarjuk megoldani a gyártmányfejlesztés valamely problémáját, nem akarunk új piacokat felkutatni, hanem csak beszélgetünk, ezeknek indirekt funkciójuk is van, tehát nem tisztán széplelkűség, amiről én itt beszélek. Erre céloztam, amikor azt mondtam, hogy a tudományfilozófiának és általában a filozófiának az emberiség

szintjén van haszna. Ha hagyom az embert morfondírozni, elgondolkodni egyen s más, és nem hajszolom folyton, és nem zúdítom rá egyfelől az információt, másfelől nem követelem azonnal vissza outputként azt, amit ebből hasznosítani tud a piacon. Ezzel, ha rövid távon nem is, de hosszú távon nagy haszonra tehetek szert. Éppen Freund Tamás hozta fel azt a hasonlatot, hogy ma úgy él az egyes ember, mintha a feje egy olyan postahivatal lenne, amibe csak hozzák be a leveleket, de soha nem visznek onnan ki, vagy nincs idő onnan kivinni, mert az összes postás azzal van elfoglalva, hogy csak hurcolja be, ömlessze be a levelet az épületbe. Egy ilyen postahivatal rövid idő alatt összeomlik. Bennünket is ez fenyeget. Mert az szép, hogy az információ állandóan zúdul ránk, több forrásból, egyidejűleg, de ha csak információ marad, ha nincs időnk feldolgozni, összefűzni, tűnődni rajta, akármilyen szinten tűnődni – az baj. A tűnődés nem feltétlenül filozofálás – de minden embernek van igénye a tűnődésre.

**Az egyik nyilatkozatodban olvastam, hogy az 1978-ban készült, *A halottlátó* című filmet ma is aktuálisnak tartod, ugyanakkor mindig megegyedően beszélsz azokról a képzetlen, utolsó szalmaszálba kapaszkodó emberekről, akik az úgynevezett áltudományos dolgok felé fordulnak. Általában valamiféle empátiával és megértéssel nézed a talajvesztett embereket. Beszéltél arról is, hogy az érzelmi kulturáltságunk messze elmarad az értelmi kulturáltságunktól, és mintha ma fokozottabbak lennének a különbségek az emberi csoportok, az emberek között egyrészt intellektuálisan, másrészt pedig az érzelmi kulturáltság szempontjából is.**

Ezzel a kérdéssel valóban komolyan szembe kellene néznünk, mert súlyos instabilitást okoz a társadalomban, minden fejlett és, azt hiszem, a fejletlen társadalmakban is. Nálunk már jelentkeznek ezek a tünetek, és ez mind annak a következménye, hogy érzelmileg nem vagyunk egyensúlyban, és nem tudjuk egyensúlyban tartani a gyerekeinket sem. Elvesznek a spontán reziliencia technikái. Mivel a tudomány áthatja egész életünket, az anyák, apák kézikönyvből próbálják megtanulni, hogyan kellene a gyereket nevelni, onnan akarják kiolvasni, spontán hajlamaiknak már nem mernek engedni, mert úgy vélik, hogy mindaz, ami spontán és tanulatlan, az egyben rossz is, ami persze koránt sincs így. Az érzelmi labilitás és az érzelmi kulturátlanság is általánosabbá válik. Hasonlatképpen fel szoktam hozni a *Virágot Algernonnak* című könyv számomra paradigmátikus történetét. Ott is arról van szó, hogy a szegény fiút intellektuálisan – ami a racionális féltekéjét illeti – csodagyógyszerrel felfejlesztik, ellenben érzelmileg teljesen alulfejlett, kvázi érzelmi idióta marad. Ha csakis információ-elsajátításra tudjuk sikerrel ránevelni a fiataljainkat, ez a társadalomban nehéz helyzetet teremthet.

*Sipos Júlia*

